

TRZECIA WOJNA AFGAŃSKO-BRYTYJSKA (1919) – CZY BYŁ TO KONFLIKT ASYMETRYCZNY?

Joanna Modrzejewska-Leśniewska

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

ABSTRACT

THIRD ANGLO-AFGHAN WAR, 1919. WAS IT AN ASYMMETRIC CONFLICT?

The term ‘asymmetric conflict’ is mainly used with reference to modern times to describe a conflict of two enemies whose resources differ significantly. However, it seems justifiable to use this term also to refer to confrontations which took place in the past. That is why an analysis was made of the Third Anglo-Afghan war as an example of an asymmetric conflict. At first sight it would seem that what we have here is a typical clash between a weaker opponent and a much more powerful one. However, a more in-depth analysis of the characteristics of this conflict in the context of asymmetry questions the simplified assertion that the Third Anglo-Afghan War was this kind of confrontation.

Key words: asymmetric conflict, Afghanistan, Great Britain, Third Anglo-Afghan War

Słowa kluczowe: konflikt asymetryczny, Afganistan, Wielka Brytania, trzecia wojna afgańsko-brytyjska

Ostatnie lata przyniosły upowszechnienie się terminów „konflikt asymetryczny” lub „wojna asymetryczna” przy opisywaniu różnego rodzaju starć zbrojnych prowadzonych przez państwa i podmioty pozapaństwowe¹. Mimo powszechności

¹ Więcej na ten temat zob. T.V. Paul, *Asymmetric Conflicts. War Initiation by Weaker Powers*, New York 1994; M.P. Fischerkeller, *David versus Goliath. Cultural Judgments in Asymmetric Wars*, „Security Studies” 1998, t. 7.4, s. 1–43; I. Arreguin-Toft, *How the Weak Win Wars. The Theory of Asymmetric Conflict*, „International Security” 2001, t. 26.1, s. 93–128; *Zagrożenia asymetryczne współczesnego świata*, red. S. Wojciechowski, R. Fiedler, Poznań 2009; S. Metz, D. Johnson II, *Asymmetry and U.S. Military Strategy. Definition, Background, and Strategic Concepts*, U.S. Army Strategic Studies Institute, January 2001; M. Applegate, *Preparing for Asymmetry. As Seen Through the Lens of Joint Vision 2020*, September 2001, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ssi/preparng.pdf> [dostęp: 15.08.2014]; M.C. Meigs, *Unorthodox Thoughts about Asymmetric Warfare*, „Parameters” 2003, t. 33.2, s. 4–18, <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/03summer/meigs.pdf> [dostęp: 15.08.2014].

stosowania tego pojęcia nie ma jednoznacznej definicji opisującej kompleksowo to zjawisko². Możemy raczej mówić o opisowym podejściu, łączącym w sobie wiele elementów. Za pierwszą osobę, która użyła terminu „konflikt asymetryczny”, uznaje się Andrew J.R. Macka. W 1975 roku opublikował on artykuł zatytułowany *Why Big Nations Lose Small Wars. The Politics of Asymmetric Conflict*, poświęcony analizie konfliktów w Wietnamie i Algierii³. W swoim artykule A.J.R. Mack odnosił „asymetryczność” do wyraźnej dysproporcji sił między stronami, gdzie „siłę” reprezentują takie elementy, jak liczebność sił zbrojnych, materialne zaplecze, nowoczesna broń czy potencjał ekonomiczny. Do rozważań wspomnianego autora powrócono po zakończeniu zimnej wojny, kiedy to nasiliły się konflikty o różnorodnym charakterze (etniczne, religijne) oraz terroryzm. Ze względu na różnorodność podłoża konfliktów skomplikowaniu uległy elementy składowe pojęcia. I tak na przykład Tomasz Szubrycht dodaje, że konflikt „jest asymetryczny jedynie wówczas, gdy strony konfliktu mają różny status prawno-międzynarodowy (jedna ze stron nie jest podmiotem prawa międzynarodowego)”⁴. Herfried Münkler zwraca zaś między innymi uwagę na takie aspekty, jak uznawanie za nadrzędne podrzędnych dotychczas środków przemocy, na przykład terroryzmu czy wojny partyzanckiej. W przypadku tej drugiej formy zwycięstwo sił partyzanckich nie musi być poparte sukcesem militarnym i wystarczy, by „utrzymać nieusuwalny potencjał zagrożenia”⁵. H. Münkler zauważa również zjawisko asymetrii legitymizacji opartej na prawie międzynarodowym – „kto rości sobie prawo prowadzenia wojny sprawiedliwej, z góry zakłada asymetryczną sytuację obu stron. Jedna ze stron ma całe prawo po swej stronie, druga natomiast całe bezprawie”⁶. Amerykanie za asymetryczny uważają taki konflikt, „kiedy państwo i jego siły zbrojne są konfrontowane z przeciwnikiem, którego cele, organizacja, środki walki i metody działania nie mieszczą się w konwencjonalnym pojęciu wojny. [...] Wojna asymetryczna nie zna pojęcia pola walki, frontu, odbywa się w rozproszeniu bez zachowania ciągłości geograficznej i chronologicznej”⁷.

Przytoczone powyżej próby zdefiniowania konfliktu asymetrycznego odnoszą się przede wszystkim do czasów współczesnych. Opierając się na niektórych elementach tych definicji, można jednak przeanalizować wojny z przeszłości pod kątem asymetryczności. Jeden z takich casusów to trzecia wojna afgańsko-brytyjska toczona według oficjalnej wykładni w maju i czerwcu 1919 roku. Zdaniem autorki, nie jest to

² D.L. Buffaloe zawarł ciekawe rozważania na temat definicji konfliktu asymetrycznego w opracowaniu *Defining Asymmetric Warfare, A National Security Affairs Paper*, The Institute of Land Warfare, Association of the United States Army, Arlington 2006, https://www.ausa.org/SiteCollectionDocuments/ILW%20Web-ExclusivePubs/Land%20Warfare%20Papers/LWP_58.pdf [dostęp: 15.08.2014].

³ A.J.R. Mack, *Why Big Nations Lose Small Wars. The Politics of Asymmetric Conflict*, „World Politics” 1975, January, t. 37.2, s. 175–200.

⁴ T. Szubrycht, *Analiza podobieństw operacji militarnych innych niż wojna oraz działań pozwalających zminimalizować zagrożenia asymetryczne*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006, t. 164.1, s. 141.

⁵ H. Münkler, *Wojny naszych czasów*, tłum. K. Matuszek, Kraków 2004, s. 43.

⁶ Ibidem, s. 44.

⁷ K. Piątkowski, *Wojny nowego typu?*, „Polska w Europie” 2002, marzec, nr 1, s. 23–24.

słuszne podejście. O ile początek maja 1919 roku jako początek konfliktu nie budzi wątpliwości, o tyle przyjmowanie 3 czerwca 1919 roku za datę jego zakończenia rodzi duże zastrzeżenia. Już bardziej zasadne byłoby przyjęcie daty 8 sierpnia 1919 roku, kiedy w Rawalpindi podpisano traktat pokojowy. Przyjęcie jej można wyjaśnić chociażby tym, że obie strony nadal prowadziły wtedy działania zbrojne. Zdaniem autorki, datę zakończenia trzeciej wojny afgańsko-brytyjskiej można przesunąć na 22 listopada 1921 roku, kiedy w Kabulu podpisano traktat afgańsko-brytyjski, kończący militarno-polityczne działania strony afgańskiej, których celem było uzyskanie pełnej suwerenności.

Co upoważnia do przyjęcia tej daty granicznej? Mimo zawieszenia broni obowiązującego od 3 czerwca 1919 roku działania zbrojne trwały, a teatrem działań był Waziristan⁸. Wprawdzie po stronie afgańskiej walczyły siły plemienne, a nie regularna armia, ale Kabul wspierał i wspomagał je, a zaistniałą sytuację wykorzystywał do własnych celów. Następstwem działań zbrojnych były zmagania dyplomatyczne, które zakończyły się wraz z podpisaniem traktatu 22 listopada 1921 roku. Z tych też względów należy uznać, że trzecia wojna afgańsko-brytyjska trwała od początków maja 1919 roku do 22 listopada 1921 roku.

Wspomniany konflikt afgańsko-brytyjski należy do tych, które umykają uwadze badaczy, gdyż zazwyczaj traktowany jest jako niewiele znaczące starcie gdzieś na peryferiach. Nie oznacza to, że konflikt w ogóle nie został opisany. Każda publikacja dotycząca historii Afganistanu czy też relacji Wielka Brytania – Afganistan uwzględnia go, ale wzmianki nie wykraczają poza stwierdzenie pewnych ogólnych faktów⁹. Osobną grupę publikacji stanowią książki poświęcone wszystkim konfliktom afgańsko-brytyjskim¹⁰. Oczywiście trzecia wojna afgańsko-brytyjska jest w nich uwzględniana, zajmuje jednak zazwyczaj nieporównywalnie mniej miejsca niż dwa wcześniejsze konflikty¹¹. Co więcej, również i te prace powielają w zasadzie utarte schematy.

Samej trzeciej wojnie afgańsko-brytyjskiej poświęcono zaledwie trzy monografie. Pierwsza to *Afghanistan. The War of Independence, 1919* (Kabul 1960) Mohammeda Alego¹², druga – *Afghanistan 1919. An Account of Operations in the Third Afghan War* (New York 1962) George’a N. Moleswortha¹³, a trzecia – *Crisis on the*

⁸ General Staff Army Headquarters, *Operations in Waziristan, 1919–1920*, Calcutta 1921.

⁹ Zob. np. P. Sykes, *History of Afghanistan*, vol. 2, London 1940; W.K. Fraser-Tytler, *Afghanistan. A Study of Political Developments in Central and Southern Asia*, London 1950.

¹⁰ Zob. np. T.A. Heathcote, *The Afghan Wars, 1839–1919*, London 1980; E. O’Ballance, *Afghan Wars. Battles in a Hostile Land, 1839 to the Present*, London 2002; M. Barthorp, *Afghan Wars and the North-West Frontier, 1839–1947*, London 2002.

¹¹ Rekord w lapidarności ujęcia problemu bije niewątpliwie publikacja: S. Tanner, *Afghanistan. A Military History from Alexander the Great to the Fall of the Taliban*, New York 2002, w której trzecia wojna afgańsko-brytyjska została omówiona na połowie strony, podczas gdy każdemu z dwu wcześniejszych konfliktów poświęcono osobny rozdział liczący po kilkadziesiąt stron.

¹² A. Mohammad, *Afghanistan. The War of Independence, 1919*, Kabul 1960.

¹³ G.N. Molesworth, *Afghanistan 1919. An Account of Operations in the Third Afghan War*, New York 1962.

Frontier. The Third Afghan War and the Campaign in Waziristan, 1919–20 (Staplehurst 2004) Briana Robsona¹⁴.

Podjmując próbę przeanalizowania trzeciej wojny afgańsko-brytyjskiej jako konfliktu asymetrycznego, można się odnieść do pierwotnej teorii konfliktu asymetrycznego, a więc takich elementów, jak liczebność sił zbrojnych, materialne zaplecze, nowoczesne uzbrojenie czy potencjał ekonomiczny. Wydaje się, że porównując potencjał adwersarzy w tych dziedzinach, nie powinno się mieć wątpliwości, po której stronie znajdowała się przewaga. Jeżeli jednak uważniej przyjrzeć się niektórym aspektom, to sytuacja przedstawia się nieco inaczej. Szczególnie dotyczy to potencjału militarnego. Zaczniemy od kwestii wojskowych: należy zauważyć, że Armia Indii, która w 1919 roku stanęła naprzeciwko armii afgańskiej, nie była tą, którą stworzył generał Horatio Kitchener do walki na pograniczu¹⁵. Na papierze Armia Indii wydawała się bardzo liczna, gdyż na potrzeby pierwszej wojny światowej powołano do służby rezerwistów i przyjmowano ochotników – w sumie 1 400 000 w latach 1914–1918. Jednocześnie była to armia o osłabionej zdolności bojowej ze względu na to, że duża część jednostek nadal przebywała poza Indiami, siły brytyjskie znajdowały się w stanie demobilizacji oraz zaczęło brakować oficerów, którzy znaliby języki używane w Armii Indii¹⁶ i orientowali się w warunkach panujących na pograniczu. Doszło także do osłabienia morale w jednostkach hinduskich – często zdarzały się przypadki samookaleczeń, by uniknąć dalszej służby¹⁷. Budziło to obawy o lojalność Armii Indii ze względu na niepokoje w kraju i wydarzenia w Amritsarze. Obawy te wiązały się ze zmianami w proporcjach Brytyjczyków i Hindusów w armii. Od buntu z 1857 roku panowała zasada, by na każdego żołnierza brytyjskiego przypadało dwóch żołnierzy hinduskich¹⁸. Taką proporcję zdołano utrzymać do 1914 roku. W czasie pierwszej wojny światowej, na skutek wysyłania oddziałów Armii Indii poza subkontynent, proporcja ta uległa znacznemu zakłóceniu. W listopadzie 1918 roku na jednego żołnierza brytyjskiego przypadało ponad sześciu żołnierzy hinduskich – armia składała się z 64 023 Brytyjczyków i 388 599 Hindusów¹⁹.

¹⁴ B. Robson, *Crisis on the Frontier. The Third Afghan War and the Campaign in Waziristan, 1919–20*, Staplehurst 2004.

¹⁵ Generał Horatio Kitchener został głównodowodzącym Armii Indii 28 XI 1902 r. i pełnił tę funkcję do 1909 r. Zasadą Kitchenera była zmiana w sposobie patrzenia na problem obronności Indii, a w związku z tym reorganizacja Armii Indii. Została ona dokonana z myślą, że rząd Indii utrzymuje wojsko po to, by bronić Indii Brytyjskich, a nie je okupować. Więcej na temat działań Kitchenera jako głównodowodzącego Armii Indii zob. np. I. Beckett, *The Amateur Military Tradition* [w:] *The Oxford Illustrated History of the British Army*, red. D. Chandler, Oxford–New York, 1994; B. Farwell, *Armies of the Raj. From the Mutiny to Independence, 1858–1947*, New York–London, 1989; Ch.Ch. Trench, *The Indian Army and the King's Enemies, 1900–1947*, London 1988; T. R. Moreman, *The Army in India and the Development of Frontier Warfare, 1849–1947*, London–New York 1998.

¹⁶ Oficerowie musieli znać urdu.

¹⁷ B. Farwell, op. cit., s. 251–252.

¹⁸ Przed powstaniem sipajów w 1857 r. proporcja ta wynosiła 1 : 9.

¹⁹ Government of India, *The Army in India and its Evolution*, Calcutta 1924, s. 219; The National Archives, London, War Office, WO 161/82, Statistical Abstract of Information regarding the Army at Home and Abroad, 1914–1920.

Ostatecznie po stronie brytyjskiej w trzeciej wojnie afgańsko-brytyjskiej wzięło udział 750 000 żołnierzy różnych formacji i 450 000 zwierząt – koni, wielbłądów, osłów i mułów. Z taką Armią Indii, osłabioną po pierwszej wojnie światowej, zniechęconą do dalszych działań zbrojnych, niezbyt przygotowaną do działań na pograniczu, przyszło Brytyjczykom prowadzić działania zbrojne przeciwko Afganistanowi.

Armia afgańska biorąca udział w konflikcie stanowiła rezultat starań Abdura Rahmana Khana i Habibullaha, władców, którzy dążyli do jej reorganizacji i modernizacji. Podstawą armii był pobór. Za służbę żołnierze otrzymywali żołd, a jego wysokość zależała od rangi i rodzaju wojsk²⁰. Podstawą armii afgańskiej były trzy formacje: piechota, kawaleria i artyleria, oraz jednostki specjalne: gwardia królewska, wojska inżynieryjne i wywiad²¹.

Obok armii regularnej funkcjonowała nieregularna, składająca się z kawalerii i piechoty. Jej liczebność szacowano na 30 000 – 20 000 kawalerii i 10 000 piechoty²². Zarówno nieregularna kawaleria, jak i piechota musiały się uzbrajać na własną rękę, stąd też jednostki te z reguły dysponowały przestarzałą bronią strzelecką. Na początku XX wieku wojska nieregularne zaczęto redukować ze względu na ich zmniejszającą się przydatność. Około 3/4 całości uległo rozformowaniu lub przeformowaniu w regularne jednostki. Z pozostałych utworzono niewielkie, 25- lub 30-osobowe oddziały i rozmieszczono na terenie całego kraju, gdzie pełniły służbę wartowniczą²³.

Obok regularnej armii i jednostek nieregularnych funkcjonowała w Afganistanie jeszcze jedna siła zbrojna o olbrzymim znaczeniu – jednostki plemienne. Szczególnie wartościowe były oddziały tworzone przez plemiona żyjące na pograniczu. Liczebność tych sił szacuje się na około 80 000, przy czym są to szacunki bardzo ostrożne, gdyż w razie potrzeby siły te mogły ulec znacznemu zwiększeniu²⁴. Na przykład generał Charles Carmichael Monro, głównodowodzący w Indiach w czasie trzeciej wojny afgańsko-brytyjskiej, szacował siły plemienne na 120 000 ludzi²⁵, a w 1910 roku oceniano potencjał bojowy plemion pogranicza na około 300 000 wojowników²⁶.

Wartość bojowa tych formacji wynikała z co najmniej kilku czynników. Po pierwsze, można było je zmobilizować w bardzo krótkim czasie. Niestety, równie szybko potrafiły się one „zdemobilizować”. Powodem „zdemobilizowania” mógł być nie

²⁰ H.K. Kakar, *Government and Society in Afghanistan. The Reign of Amir Abd al. Rahman Khan*, London 1979, s. 99; A. Gamilton, *Afghanistan*, St. Petersburg 1908, s. 172; S. Wheeler, *The Ameer Abdur Rahman*, Bliss 1895, s. 217.

²¹ A.I. Poliscuk, *Vooruzennye sily Afganistana v 1880–1918 gg.* [w:] *Istorija vooruzennykh sil Afganistana, 1747–1977*, red. J.V. Gankovskij, Moskva 1985, s. 55–62.

²² A. Gamilton, op. cit., s. 180.

²³ A.I. Poliscuk, op. cit., s. 62.

²⁴ T.A. Heathcote, op. cit., s. 177.

²⁵ The National Archives, London, War Office, WO 106/58, Waziristan and North-West Frontier, Despatch by His Excellency General Sir Charles Carmichael Monro, Commander-in-Chief in India on the Third Afghan War.

²⁶ India Office Records, British Library, London, L/P&S/7/242, Statement of Fighting Strengths and Armament of Independent Tribes on the North-West frontier (Cis-Durand Line), 27th June 1910.

rozkaz, lecz na przykład wyczerpanie zapasów amunicji lub żywności lub też zalamanie ducha bojowego. Drugą zaletą tych oddziałów okazały się niskie koszty utrzymania. Każdy wojownik stawiał się na wezwanie z własną bronią, amunicją i zapasem jedzenia. Trzeci walor jednostek plemiennych to ich zdolność do szybkiego przyswajania nowinek w prowadzeniu walki. Tak było na przykład z walką w rozproszeniu i na dystans. Taktyka ta została podpatrzona u Brytyjczyków i była stosowana przez plemiona pogranicza²⁷. O tym, jaką wartość bojową prezentowały siły plemienne, najlepiej świadczą wypowiedzi żołnierzy brytyjskich, którym przyszło się z nimi zmagać.

Słowo »mobilność« nie oddaje szybkości, z jaką przemieszczają się siły plemienne. Z górskich zboczy staczają się jak kamienne lawiny. [...] Ci ludzie są twardzi jak głazy; potrzebują niewiele, by przeżyć. Noszą przy sobie jedynie karabin, parę nabojów, nóż i odrobinę żywności. [...] Ich umiejętność maskowania się w ruchu jest zdumiewająca, nie tylko wtedy, gdy przemieszczają się z jednego ukrycia do drugiego, ale gdy prześlizgują się ze światła w cień i z cienia w cień. [...] Przejdźmy teraz do cierpliwości wojowników plemiennych. Ci ludzie nie mają nic do roboty, tylko patrzeć i czekać na sposobność. [...] Pamiętajcie, oni nie mają nic do roboty, żadnego obozu, do którego trzeba dotrzeć, mają za to łańcuchy górskie, które mogą przepatrywać tak długo, jak chcą, a noc nie jest im straszna. Mogą wracać dzień po dniu, czego nikt się nie spodziewa, i jeżeli nadarzy się okazja, uderzają jak błyskawica²⁸.

W chwili rozpoczęcia konfliktu Afganistan dysponował w miarę zorganizowaną regularną armią, która była na etapie kolejnych reform, i siłami plemiennymi, bardzo dobrze uzbrojonymi i przedstawiającymi znaczną wartość bojową. Siły regularne składały się z 38 000 piechoty, 8000 kawalerii i 4000 artylerzystów²⁹. Obok formacji regularnych Afganistan mógł liczyć na siły plemienne, których potencjał mobilizacyjny oceniano na 200 000³⁰.

Rozpatrując inne aspekty wpływające na asymetryczność trzeciej wojny afgańsko-brytyjskiej, takie jak zaplecze materialne czy potencjał ekonomiczny, bez wątplenia można stwierdzić, że zdecydowana przewaga znajdowała się po stronie Brytyjczyków. Mieli oni do dyspozycji zasoby nie tylko samej Wielkiej Brytanii, ale także imperium brytyjskiego. Jedynym problemem był czas potrzebny na dostarczenie niezbędnego wyposażenia. Nieco inaczej rzecz się miała, jeżeli chodzi o uzbrojenie (gdy pozostajemy w kręgu założeń A.J.R. Macka w kwestii konfliktu asymetrycznego). Niewątpliwie Brytyjczycy dysponowali olbrzymimi ilościami sprzętu wojskowego sprawdzonego w pierwszej wojnie światowej oraz mieli możliwość produkcji nowego. W tym zakresie Afganistan nie mógł konkurować z Brytyjczykami. Jego potencjał produkcyjny w zakresie wojskowości nie był oszałamiający, a podstawę stanowiła fabryka Maszin-chan w Kabulu. W latach 1893–1894 zakład

²⁷ T.A. Heathcote, op. cit., s. 177.

²⁸ A. Skeen, *Passing it on. Short Talks on Tribal Fighting on the North-West Frontier of India*, Quetta 1978 (reprint wydania z 1934 r.), s. 2–4.

²⁹ P. Sykes, op. cit., s. 272.

³⁰ F.F. Raskolnikov, *Afganistan i anglijskij ultimatum*, Moskwa 1924, s. 28; L.R. Gordon-Polonskaja, *Vojna Afganistana za nezavisimost i ucastie v nej pogranicznych pustunskich plemen (1919–1921 gg.)* [w:] *Nezavisimyj Afganistan. 40 let nezavisimost. Sbornik statej*, Moskwa 1958, s. 254.

ten produkował 10 000 naboji dziennie, 3 działa i kilkadziesiąt karabinów miesięcznie³¹. Na początku XX wieku produkcja ta wzrosła i według różnych źródeł były to: 2 działa i 175 karabinów w ciągu tygodnia; 50 karabinów, 5000 naboji i jedno działo w ciągu dwóch dni; lub też 2000 naboji i 15 karabinów dziennie oraz dwa działa miesięcznie³². Jednocześnie Afgańczycy byli w stanie przynajmniej częściowo niwelować tę dysproporcję i zmniejszać asymetryczność konfliktu. Paradoksalnie siły plemienne były doskonale uzbrojone w nowoczesną broń strzelecką. Broń ta pochodziła z przemytu, który szacowano na tysiące sztuk każdego roku. Tylko według niepełnych danych w 1909 roku przemyciono do Afganistanu około 19 000 karabinów i około 2 000 000 sztuk amunicji do nich³³. W 1910 roku uzbrojenie plemion pogranicza szacowano na 63 564 karabiny odcylcowe i 40 270 karabinów odprzodowych³⁴. Innym źródłem zaopatrzenia w broń była Armia Indii. Jak to obrazowo przedstawił jeden z Brytyjczyków: „Dzisiaj sztuka kradzieży broni osiągnęła wyżyny i wojna na pomysły toczy się bez końca”³⁵. Poza kradzieżą, zdobywano broń, zabierając ją rannym i zabitym żołnierzom brytyjskim.

Można stwierdzić, że o ile dysproporcja w uzbrojeniu w broń strzelecką między siłami afgańskimi i brytyjskimi była relatywnie niewielka, o tyle niewątpliwie Brytyjczycy dominowali w powietrzu. Używali oni samolotów do działań zbrojnych, natomiast Afgańczycy w ogóle nie dysponowali takim sprzętem. Jednocześnie należy nieco odczarować przewagę brytyjską w tym zakresie, gdyż literatura na temat tego konfliktu przypisywała lotnictwu omnipotencję na polu walki. Utwierdzały w tym przeświadczeniu takie wypowiedzi, jak chociażby Percy’ego Sykesa, uznanego autora piszącego o historii Afganistanu. Stwierdził on między innymi: „24 maja kapitan R. Halley z Royal Air Force dokonał godnego uwagi wyczynu, bombardując pałac emira i fabrykę amunicji w Kabulu. Ten pokaz uświadamiający, że stolica jest w zasięgu brytyjskiego lotnictwa, wywarł głębokie wrażenie i oczekiwanie zawarcia pokoju”³⁶.

Jeżeli jednak uważniej przyjrzeć się udziałowi lotnictwa brytyjskiego w tym konflikcie, to sytuacja nie wygląda już tak jednoznacznie. Nie deprecjonując znaczenia tej nowej formacji w działaniach zbrojnych, przydało by się spojrzeć na ów problem nieco bardziej krytycznie.

Siły lotnicze w Indiach zaczęto tworzyć pod koniec 1915 roku – w trzech rzutach dotarły na subkontynent maszyny i personel, które utworzyły eskadrę 31 stacjonującą

³¹ M.A. Babachodzaev, *Vooruzennye sily Afganistana i voennye preobrazovanija emira Abdurrahmana. Ocerki novoj istorii Afganistana*, Taskent 1966, s. 69.

³² A.I. Poliscuk, op. cit., s. 81; A. Gamilton, op. cit., s. 178.

³³ A.I. Poliscuk, op. cit., s. 82.

³⁴ India Office Records, British Library, London, L/P&S/7/242, Statement of Fighting Strengths and Armament of Independent Tribes on the North-West frontier (Cis-Durand Line), 27th June 1910, L/P&S/7/242.

³⁵ National Army Museum, London, 8110-41-84, Captain M.E.S. Laws, Rifle Raiders of the North West Frontier, maszynopis, brak numerów stron, brak daty – po 1919 r.

³⁶ P. Sykes, op. cit., s. 276.

w Risalpur³⁷. Skuteczność działań tej pierwszej eskadry przeciwko plemionom pogranicza skłoniła Brytyjczyków do utworzenia drugiej – powstała ona we wrześniu 1917 roku, a miejscem stacjonowania było Lahaur. Eskadra otrzymała numer 114. Lotnictwo w Indiach wykonywało zarówno loty obserwacyjne, jak i bojowe. Jego celem były plemiona pogranicza, a szczególnie plemię Maszudów.³⁸

Do pierwszego użycia lotnictwa w trzeciej wojnie afgańsko-brytyjskiej doszło 9 maja 1919 roku, a celem stał się obóz wojskowy w Dakce. W czasie tego nalotu zginęło 20–30 żołnierzy i wojowników³⁹. Kolejne naloty, między innymi na Dżalalabad i Kabul, powodowały zniszczenia i wywoływały panikę wśród ludności⁴⁰.

Jednocześnie okazało się, że Afgańczycy, a szczególnie wojownicy plemienni, potrafili się dostosować do nowego wyzwania, jakim było lotnictwo. Szybko nauczyli się pozostawać w cieniu skał tak długo, jak długo słychać było warkot samolotu. Przekonali się, że celnymi strzałami można zestrzelić samolot – do takiego zdarzenia doszło na przykład 9 maja 1919 roku, kiedy trzy maszyny zostały zniszczone podczas bombardowania Dakki⁴¹. Podejmowano też inne próby niszczenia samolotów. 14 lipca 1919 roku grupa około 60–70 Maszudów przeprowadziła atak na lotnisko w Bannu i próbowała się dostać do hangaru. Opór stawiał pluton piechoty hinduskiej i żadna z maszyn nie została uszkodzona⁴².

Nie zawsze jednak można było skorzystać ze wsparcia lotnictwa, gdyż na przeszkodzie stawały czynniki naturalne. Dwusilnikowy bombowiec Handley Page

³⁷ H.A. Jones, *The War in the Air. Being the Story of the Part Played in the Great War by the Royal Air Force*, London 2002 [reprint z 1937], s. 268–269.

³⁸ Ibidem, s. 268–272.

³⁹ R.T. Stewart, *Fire in Afghanistan, 1914–1929. Faith, Hope and the British Empire*, Garden City 1973, s. 53; V.M. Masson, V.A. Romodin, *Istorija Afganistana*, t. 2: *Afganistan v novoe vremja*, Moskva 1965, s. 388.

⁴⁰ P. Sykes, op. cit., s. 275; *Papers Regarding Hostilities with Afghanistan, 1919*, t. XXXVII, London 1919, Cmd.324, no. 49; G.N. Molesworth, op. cit., s. 78–79; The National Archives, London, Foreign Office F.O. 371, Russia 3991, papers 117772-193830, Statement of Ghulam Muhammad, Chauffeur to Sardar Inayatulla Khan, Muin-us-Sultanat, Kabul, w: Office Memo from Sir Hamilton Grant, Chief Commissioner, North-West Frontier Province to the Foreign Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department, Simla, 27th October 1919; The National Archives, London, Foreign Office F.O. 371, Russia 3991, papers 117772-193830, Memorandum from the Political Agent, Khyber, to the Secretary to the Chief Commissioner, North-West Frontier Province, 16th November 1919; J. Halley, *The Kabul Raid*, „Aeroplane Monthly” 1979, s. 437–442; The National Archives, London, AIR 5/1321, Operations Against Afghanistan, Ch.2, AIR 5 Air Historical Branch Records: Series II (1914-40), Air Ministry Papers AS Memo on an Afghan War, 7 Nov.1921, CID 123-D, CAB 6/4 [Committee of Imperial Defence Memoranda: Defence of India or D Papers (Microfilm), Pieces 4–6] Cabinet Office Papers, Report by Gen. Munro, 1 Nov. 1919.

⁴¹ The National Archives, London, Foreign Office F.O. 371, Russia 3990, papers 117772-193830, Telegram from the Honble the Chief Commissioner and Agent to the Governor-General in the North-West Frontier Province, Peshawar, to the Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department, Simla, 14th May 1919, *Third Afghan War 1919. Correspondence*, doc. 170.

⁴² The National Archives, London, War Office, W.O. 106/58, Waziristan and North-West Frontier, Despatch by His Excellency General Sir Charles Carmichael Monro, Commander-in-Chief in India on the Third Afghan War, 1919 to the Secretary to the Government of India, Army Department, Simla, 19th November 1919, s. 16.

O/400, który miał dokonać bombardowania Kabulu, został zniszczony przez burzę piaskową. Stało się tak, mimo że zauważono nadciągające zagrożenie i zabezpieczono maszynę – obrócono ją dziobem do wiatru, przywiązano do wbitych w ziemię pali i osłonięto od strony zbliżającej się burzy trzema ciężarówkami marki Leyland. Kiedy minęła burza (trwała ok. pół godziny), okazało się, że samolot nie nadaje się już do niczego – maszyna leżała do góry kołami z całkowicie zniszczoną górą i prawym bokiem kadłuba. Ponadto ze względu na ukształtowanie terenu w Afganistanie ówczesne maszyny miały ograniczone możliwości działania. Czterosilnikowy samolot Handley Page V/1500, wysłany z misją zbombardowania afgańskiej stolicy, zrealizował ją, ale jak zrelacjonował to świadek: „jedynie sprzyjający wiatr wiejący »w ogon« samolotu sprawił, że był on zdolny przelecieć nad górami Chajber. W drodze powrotnej wiatr zmienił kierunek i dosłownie przywiał samolot do domu”⁴³. Naloty na obóz w Dakce były dla pilotów brytyjskich nowym doświadczeniem. Jak pisze Molesworth: „[Maszyny] miały [...] tak słabe silniki, że nie mogły przelecieć nad masywem Chajberu i musiały lecieć dolinami. W rezultacie piloci zdobywali nowe doświadczenie – byli ostrzeliwani z góry przez Afgańczyków znajdujących się powyżej nich”⁴⁴.

Summa summarum w początkowej fazie konfliktu działalność lotnictwa stanowiła istotne wsparcie dla sił lądowych, powodując znaczne szkody wśród sił afgańskich. Wpływała także na podniesienie morale w oddziałach brytyjskich, a jednocześnie jego obniżenie wśród Afgańczyków. Szybko jednak strona afgańska nauczyła się, jak zachowywać się w chwili pojawienia się samolotów na horyzoncie i brytyjska przewaga w powietrzu szybko została zneutralizowana. Przekonało to Brytyjczyków, że sposób użycia lotnictwa w konflikcie z Afganistanem czy w działaniach przeciwko plemionom pogranicza zdecydowanie odbiega od typowych zastosowań tej formacji na polu walki. Okazało się, że lotnictwo było mało przydatne w takich sytuacjach, jak kierowanie ogniem dział, szczególnie ze względu na to, że po stronie afgańskiej rzadko dochodziło do dużej koncentracji oddziałów czy artylerii. Także jako jednostki obserwacyjne samoloty okazały się mało skuteczne. Wynikało to z faktu, że górzysty teren stwarzał doskonałe warunki do ukrycia się, a afgańscy żołnierze i wojnicy nosili odzienie, które w naturalny sposób zapewniało kamuflaż, czyniąc ich niewidocznymi dla obserwatorów znajdujących się w powietrzu. Lotnictwo spełniało natomiast swoje zadanie jako dostarczyciel zdjęć lotniczych, stanowiących źródło informacji taktycznych i topograficznych⁴⁵.

Odwołując się w rozważaniach nad trzecią wojną afgańsko-brytyjską jako konfliktem asymetrycznym do bardziej złożonych koncepcji owego zjawiska, można się odnieść do takich elementów, jak uznawanie za nadrzędne podrzędnych dotychczas środków przemocy, na przykład terroryzmu czy wojny partyzanckiej, bądź też do konfrontowania sił zbrojnych państwa z przeciwnikiem, którego cele, organizacja, środki walki i metody działania nie mieszczą się w konwencjonalnym pojęciu wojny,

⁴³ G.N. Molesworth, op. cit., s. 78–79.

⁴⁴ Ibidem, s. 54.

⁴⁵ *Third Afghan War, 1919...*, s. 133; T.R. Moreman, op. cit., s. 130–131.

a także do braku frontu i pola walki, która odbywa się w rozproszeniu, bez zachowania ciągłości geograficznej i chronologicznej⁴⁶. Analizując ten konflikt, można wskazać występowanie wszystkich tych elementów. Biorąc pod uwagę taki wyznacznik, jak odwołanie się do podrzędnych środków przemocy, na przykład partyzantki, należy uznać, że w przypadku tego konfliktu urosła ona do rangi jednego z głównych sposobów walki. Działania partyzanckie, prowadzone przede wszystkim przez siły plemienne, były skuteczne i powszechnie stosowane. H. Münkler stwierdza, że w przypadku działań partyzanckich zwycięstwo nie musi być poparte sukcesem militarnym i wystarczy, by „utrzymać nieusuwalny potencjał zagrożenia”⁴⁷. Jeżeli pod tym względem spojrzymy na trzecią wojnę afgańsko-brytyjską, to niewątpliwie taki czynnik występował. W swoich dokumentach, zarówno z okresu samego konfliktu, jak i wytworzonych później, Brytyjczycy wielokrotnie wskazywali na działania sił plemiennych, szczególnie tych mieszkających na pograniczu, jako na źródło stałego zagrożenia. Do podobnych wniosków dochodzili także autorzy zajmujący się problematyką konfliktów na pograniczu afgańsko-brytyjskim⁴⁸.

Analizując konflikt afgańsko-brytyjski, warto także posłużyć się jednym z elementów amerykańskiej definicji wojny asymetrycznej, która zakłada, że tego rodzaju konflikt nie zna pojęcia pola walki ani frontu, odbywa się w rozproszeniu bez zachowania ciągłości geograficznej i chronologicznej⁴⁹. Także i w tych przesłankach wojna afgańsko-brytyjska wypełnia założenia wojny asymetrycznej. Działania zbrojne toczyły się w dużym rozproszeniu. Wprawdzie da się wyróżnić trzy fronty (północny, centralny i południowy), ale już w ich ramach działania zbrojne toczono w odseparowanych rejonach. Do tego należy dodać działania w Waziristanie, które były odległe w sensie geograficznym i czasowym od głównego teatru działań. 3 czerwca 1919 roku zawarto rozejm, ale w Waziristanie działania zbrojne trwały nadal. Za umowny ich koniec przyjmuje się 7 maja 1920 roku, kiedy to Brytyjczycy rozwiązali sztab główny Derajat Column (taką nazwę nadano siłom brytyjskim operującym w Waziristanie)⁵⁰.

Warto się również odnieść do takiego problemu jak asymetryczność analizowanego konfliktu postrzeganego jako wojna kolonialna. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że można potraktować trzecią wojnę afgańsko-brytyjską jak konflikt kolonialny. Uważniejsza analiza wyznaczników wojny kolonialnej przeczy jednak takiemu założeniu. Można się tutaj odnieść do cech asymetrycznej wojny kolonialnej, wskazanych przez

⁴⁶ K. Piątkowski, op. cit., s. 23–24.

⁴⁷ H. Münkler, op. cit., s. 43.

⁴⁸ India Office Records and private Papers, British Library, London, L/MIL/17/14/59, *Third Afghan War, 1919. Official Account*. Compiled in the General Staff Branch, Army Headquarters, India; *Operations in Waziristan, 1919–1920*, Compiled by the General Staff Army Headquarters, India, Delhi 1923; *Papers Regarding Hostilities with Afghanistan...*; W. Barton, *India's North-West Frontier*, London 1939; G.N. Molesworth, op. cit.; T.R. Moreman, op. cit.; E. O'Balance, op. cit.; R.T. Stewart, op. cit.; J.P. Villiers-Stuart, *Letters of a Once Punjab Frontier Force Officer to his Nephew Giving His Ideas on Fighting on the North West Frontier and in Afghanistan*, London 1925.

⁴⁹ K. Piątkowski, op. cit., s. 23–24.

⁵⁰ *Operations in Waziristan...*, s. 150.

Dierka Waltera⁵¹. Jego zdaniem, w przypadku wojny kolonialnej mamy do czynienia z asymetrią środków, czyli znaczącą dysproporcją uzbrojenia⁵². Jak wspomniano wcześniej, ta dysproporcja w konflikcie afgańsko-brytyjskim wprawdzie istniała, ale nie była aż tak znacząca. Innym czynnikiem, zdaniem D. Waltera, jest asymetria wiedzy o świecie. Według Waltera, „dominująca wiedza o szerokim świecie po stronie kolonizatorów dawała im zdecydowaną przewagę nad miejscowymi przeciwnikami. To pozwalało kolonizatorom na rozwijanie raczej światowej, a nie lokalnej strategii, by poradzić sobie z lokalnymi kryzysami [...]”⁵³. Założenie to nie jest prawdziwe w odniesieniu do trzeciej wojny afgańsko-brytyjskiej. Jej wybuch był przez stronę afgańską zaplanowany z uwzględnieniem sytuacji globalnej. Należy pamiętać, że dopiero co zakończyła się pierwsza wojna światowa, w którą Wielka Brytania (i Indie Brytyjskie) była bardzo mocno zaangażowana. Udział w światowym konflikcie kosztował Brytyjczyków ponad 700 000 zabitych, zmarłych i zaginionych, co stanowiło 1,5% całej populacji. Do tego trzeba dodać ponad półtora miliona ciężko rannych⁵⁴ oraz koszty finansowe, jakie poniosła Wielka Brytania. Szacowane są one na 43,8 miliarda dolarów (10,9 miliarda funtów)⁵⁵. Także Indie poniosły koszty związane z udziałem w pierwszej wojnie światowej. Szacuje się, że w latach 1914–1918 wspomogły one wysiłek wojenny Wielkiej Brytanii sumą ponad 146 000 000 funtów i 1 400 000 żołnierzy⁵⁶. Co więcej, okres pierwszej wojny światowej przyniósł ożywienie hinduskich aspiracji do odpowiedniego uznania w ramach systemu imperialnego⁵⁷. Brytyjskie próby administracyjnego rozwiązania problemu doprowadziły do eskalacji napięcia, co przełożyło się między innymi na wspomnianą wcześniej masakrę w Amritsarze 13 kwietnia 1919 roku. Na skutek otwarcia ognia do zgromadzonych na uroczystościach religijnych mieszkańców miasta zginęło kilkaset osób, parę tysięcy zostało rannych (według oficjalnych danych zginęło 300 osób, a 1200 odniosło rany). W całym mieście zapanował terror, wprowadzono stan wyjątkowy, który obowiązywał do końca 1919 roku. Sąd wojenny skazał na śmierć 51 osób, 46 na deportację, setki na długoletnie więzienie, chłostę i kary pieniężne⁵⁸. Można powiedzieć, że wskazanie powyższych elementów to jedynie wierzchołek góry lodowej. Wielka Brytania borykała się z całą gamą problemów, które dotyczyły zarówno

⁵¹ D. Walter, *Symmetry and Asymmetry in Colonial Warfare ca. 1500–2000. The Uses of a Concept*, Oslo 2005.

⁵² Ibidem, s. 11.

⁵³ Ibidem, s. 14.

⁵⁴ R. Holland, *The British Empire and the Great War, 1914–1918* [w:] *The Oxford History of the British Empire*, t. 4: *The Twentieth Century*, eds. J.M. Brown, W.R. Louis, Oxford 1999, tab. 5, s. 117.

⁵⁵ Dla porównania, wydatki francuskie wyniosły 28,2 mld dolarów. I.F.W. Beckett, *The Great War, 1914–1918*, Essex 2001, s. 253.

⁵⁶ K. Jeffrey, *The British Army and the Crisis of Empire*, Manchester 1984, s. 3–4; J.M. Brown, *India* [w:] *The Oxford History of the British Empire*, t. 4, s. 429.

⁵⁷ J.M. Brown, op. cit., s. 429–430.

⁵⁸ Więcej na ten temat zob. B.G. Horniman, *British Administration and the Amritsar Massacre*, New Delhi 1984; *The Amritsar Massacre, 1919. General Dyer in the Punjab 1919*, ed. T. Coates, London 2000; A. Draper, *Amritsar. The Massacre that Ended the Raj*, London 1985; H. Tinker, *India in the First World War and After*, „Journal of Contemporary History” 1968, t. 3.4, s. 89–107.

spraw wewnętrznych (np. reformy administracyjnej, demobilizacji wojsk, strajków w różnych sektorach gospodarki i administracji brytyjskiej), jak i polityki międzynarodowej (paryskiej konferencji pokojowej, realizacji mandatów bliskowschodnich, interwencji w Rosji Radzieckiej). Afgański władca Amanullah z premedytacją zdecydował się na rozpoczęcie konfliktu. Miał świadomość uwikłania Wielkiej Brytanii i chciał wykorzystać jej osłabienie dla własnych celów. Amanullah należał do tej grupy muzułmanów, którzy opowiadali się za modernizacją w świecie islamu⁵⁹. Był ciekawy świata – tak wynika z przekazów znających go osób. Uważnie słuchał rozmówców, miał skłonność do zadawania dociekliwych pytań, szczególnie tych dotyczących świata i religii. Często wdawał się w dyskusje z duchownymi i nie zadowoląły go uproszczone, zdawkowe odpowiedzi. Bardzo ważną rolę w kształtowaniu wiedzy i poglądów Amanullaha odegrał Mahmud Tarzi⁶⁰, stąd też afgański władca dysponował znaczącą wiedzą o procesach zachodzących poza granicami kraju i umiał ją wykorzystać do swoich celów.

D. Walter, analizując konflikty kolonialne, podniósł także kwestię prawnego statusu walczących stron. O ile wątpliwości co do stanu prawnego nie budzą takie byty polityczne, jak Francja czy Wielka Brytania, to już status prawny adwersarza nie był tak oczywisty⁶¹. I znowu w tym przypadku konflikt afgańsko-brytyjski nie podlega takiej kwalifikacji, gdyż Afganistan był państwem, którego bytu nikt nie kwestionował. Miał on wszelkie znamiona charakteryzujące państwo. Jedyne ograniczenie dotyczyło sfery polityki zagranicznej. W traktacie z Gandamaku⁶² zawarto klauzulę, która stwierdzała, że emir zgadza się na prowadzenie swojej polityki zagranicznej w zgodzie z radą i życzeniami Wielkiej Brytanii. Afgański władca zobowiązał się, że nie będzie wchodził w zobowiązania i konflikty z innymi państwami, chyba że we współdziałaniu z Wielką Brytanią. W zamian Brytyjczycy zobowiązali się do wspierania Afgańczyków pieniędzmi, bronią lub wojskiem⁶³. W praktyce zapis ten nie był realizowany. Wprawdzie Afganistan nie miał swoich przedstawicielstw dyplomatycznych, ale i tak prowadził politykę zagraniczną, tyle że w ograniczonym zakresie i bez konsultowania jej z Brytyjczykami. Można tu chociażby wskazać na poczynania emira Habibullaha, który po objęciu władzy w 1901 roku przymierzał się do wysłania 24 oficerów jako posłów do Wielkiej Brytanii, Rosji, Francji, Nie-

⁵⁹ Więcej na temat rządów Amanullaha zob. L.B. Poullada, *Reforms and Rebellion in Afghanistan, 1919–1929; King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society*, Ithaca–London 1973.

⁶⁰ Był on przedstawicielem jednej z wpływowych rodzin afgańskich. Znaczącą część życia spędził na wygnaniu, m.in. w Syrii. Wtedy też zetknął się zarówno z myślą młodo-turecką, jak i z ideami głoszonymi przez muzułmańskich reformatorów, np. przez Dżamala ad-Dina al.-Afganiego. Tarzi władał pasztu, perskim, arabskim, tureckim, urdu i francuskim. W latach 1911–1918 Tarzi wydawał czasopismo „Siraj-ul-Akhbar”, którego dwa naczelnne hasła brzmiały: „Muzułmanie muszą się zmodernizować albo zniknąć” i „Kolonializm i imperializm muszą odejść”. Jednym z wiernych czytelników tego czasopisma był Amanullah. Więcej na temat Tarziego, jego poglądów i działalności zob. L. Dupree, *Mahmud Tarzi. Forgotten Nationalist*, New York 1964; V. Gregorian, *Mahmud Tarzi and Siraj-ul-Akhbar. Ideology of Nationalism and Modernization in Afghanistan*, „Middle East Journal” 1967, t. 21.3, s. 345–368.

⁶¹ D. Walter, op. cit., s. 16.

⁶² Traktat ten kończył drugą wojnę afgańsko-brytyjską (1878–1880) i został podpisany 26 V 1879 r.

⁶³ P. Sykes, op. cit., s. 144.

miec, Japonii, Chin, Stanów Zjednoczonych, imperium ottomańskiego, Egiptu i Persji⁶⁴. Podczas pierwszej wojny światowej afgański władca przyjął w swoim kraju niemiecko-turecką misję i prowadził z nią rozmowy⁶⁵. Niewątpliwie było to działanie niezgodne z interesami Wielkiej Brytanii, a decyzja Habibullaha o zachowaniu neutralności podczas światowego konfliktu dyktowana była przede wszystkim jego oceną sytuacji, a nie brytyjskimi naciskami.

Ponadto Afganistan miał swoich władców, prawo, siły zbrojne i inne atrybuty państwa, których nikt nie kwestionował. Jednocześnie w odniesieniu do tego konfliktu w Afganistanie używano terminu „wojna o niepodległość”. Co przez to rozumiano? Afgańczycy nie walczyli przecież o pozbycie się Brytyjczyków ze swojej ziemi. Nie walczyli z brytyjską administracją w swoim kraju, bo takiej nie było. Mogli zatem walczyć o całkowitą swobodę w kształtowaniu swojej polityki zagranicznej i okazywanie przez Brytyjczyków należytego szacunku afgańskiemu władcy. Potwierdzają to zarówno wypowiedź samego emira, jak i nowa praktyka. 3 marca 1919 roku emir Amanullah wysłał na ręce wicekróla Indii – TheSIGERA F.J. Napiera lorda Chelmsforda – list, w którym między innymi pisał: „nasz niezależny i wolny rząd Afganistanu jest gotowy w każdej chwili zawrzeć – przy zachowaniu zasad przyjacielskich stosunków – takie porozumienia i traktaty z rządem angielskim, jakie będą korzystne i pomocne dla osiągnięcia zysków w handlu przez nasz i wasz rząd”⁶⁶, a 13 kwietnia 1919 roku podczas *darbaru* (zgromadzenia notabli) stwierdził: „ogłosiłem siebie i mój kraj całkowicie wolnym, autonomicznym i niepodległym zarówno w sprawach wewnętrznych, jak i zagranicznych. Mój kraj musi być tak samo niepodległy jako państwo jak inne państwa na świecie”⁶⁷. Co do okazywania szacunku afgańskiemu władcy, to emir chciał zerwać z dotychczasową praktyką łatwego dostępu brytyjskich przedstawicieli do siebie. Z nowymi zasadami zderzył się Khan Bahadur Hafiz Saifullah Khan, brytyjski agent w Kabulu, rezydujący tam na

⁶⁴ V. Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan. Politics of Reform and Modernization, 1880–1946*, Stanford 1969, s. 206.

⁶⁵ Misja przybyła do Afganistanu w VIII 1915 r. Na jej czele stał niemiecki dyplomata Werner Otto von Henting i kapitan armii niemieckiej Oskar von Niedermayer. Towarzyszył im turecki oficer Kazim Bey. Celem misji było przekonanie afgańskiego władcy, by jego kraj przystąpił do wojny po stronie Trójprzymierza. Po długotrwałych negocjacjach Habubillah w I 1916 r. podpisał porozumienie, ale postawione w nim warunki były nie do zrealizowania i w V 1916 r. misja opuściła Afganistan. Aktywność Niemców i Turków w Afganistanie podczas pierwszej wojny światowej barwnie i zajmująco opisał P. Hopkirk w książce *On Secret Service East of Constantinople*, Oxford 1994. Oskar von Niedermayer opisał natomiast swoje przygody w książkach *Unter der Glutsonne Irans. Kriegserlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan*, Hamburg 1936 oraz *In weltkrieg vor Indiens Toren. Der Wüstenzug der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan*, Hamburg 1936.

⁶⁶ The National Archives, London, Foreign Office F.O. 371, Russia 3990, papers 117772-193830, Translation of a letter from Amir Amanulla Khan of Afghanistan and its Dependencies, to the Address of His Excellency the Viceroy, No. 1, dated 3rd March 1919, No. 98/63630/371/3990.

⁶⁷ National Archives, London, Foreign Office F.O. 371, Russia 3990, papers 117772-193830, Substance of what occurred at the public *Darbar* held on the 13th April 1919, from Khan Bahadur Hafiz Saifullah Khan, British Agent at Kabul, to Major W.G. Neal, Deputy Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department, Simla, 16th April 1919, No. 154/91692/371/3990.

mocy traktatu z Gandamaku⁶⁸. Pewnego dnia brytyjski przedstawiciel chciał widzieć się osobiście z Amanullahem, przychodząc bez uprzedzenia. Spotkał się ze zdecydowanym sprzeciwem ze strony Mahmuda Tarziego, ministra spraw zagranicznych⁶⁹, który pouczył go: „Jego Wysokość jest bardzo zajęty. Możesz przekazać ministrowi spraw zagranicznych sprawy, które masz do Emira. On udzieli ci odpowiedzi w zakresie, który leży w jego kompetencjach. Jeżeli uzna, iż rzecz musi być rozpatrzona przez Jego Wysokość, wtedy zwróci się do Emira o odpowiedź lub zaprowadzi cię do Jego Wysokości, po uzyskaniu Jego pozwolenia”⁷⁰.

Biorąc pod uwagę to, co działo się w samym Afganistanie, jak i wokół niego, oraz poglądy i przekonania Amanullaha, można podjąć próbę polemizowania ze stwierdzeniami dość powszechnie występującymi w literaturze przedmiotu⁷¹, że emir wszedł w konflikt z Wielką Brytanią po to, by umocnić swoją chwiejną władzę, i że starcie to nastąpiło bez jakiegokolwiek przygotowania. Genezy takiej interpretacji można się doszukiwać w dokumentach brytyjskich wytworzonych w tym okresie, a zawarte w nich stwierdzenia są powielane w późniejszych publikacjach. 1 maja 1919 roku sir George Roos-Keppel, komisarz Północno-Zachodniej Prowincji Pogranicznej, pisał tak:

Według mojej oceny sytuacja przedstawia się następująco: emir jest niepewny swojej pozycji i obawia się wzrostu poparcia dla Inayatullaha lub Nasrullaha, gdyż w Afganistanie narasta przekonanie, że zamordowanie Habibullaha było inspirowane przez Ulyę Hazrat będącej pod wpływem Amanullaha i Abdul Kuddusa, i że Nasrullah jest niewinną ofiarą. W Afganistanie narasta przestępczość, a poszczególne dystrykty wymykają się spod kontroli⁷².

Tego rodzaju opinie zakorzeniły się mocno w literaturze przedmiotu, a nie najlepsze zdanie o Amanullahu wśród dyplomatów brytyjskich jeszcze je ugruntowało.

⁶⁸ Ze względu na wcześniejsze doświadczenia w traktacie zawarowano, że brytyjskim przedstawicielem w Kabulu musi być muzułmanin z Indii Brytyjskich.

⁶⁹ 11 III 1919 r. Amanullah powołał do życia gabinet pod przewodnictwem Abdula Kuddusa Khana jako premiera. Powstały także ministerstwa: wojny, spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych, sprawiedliwości, finansów, oświaty, handlu, bezpieczeństwa publicznego i rolnictwa, oraz urzędy w randze ministerstw: poczty, telegrafów i telefonów oraz służby zdrowia.

⁷⁰ The National Archives, London, Foreign Office F.O. 371, Russia 3990, papers 117772-193830, Translation of a letter from Mahmud Tarzi, Afghan Foreign Minister, to Khan Bahadur Hafiz Saifullah Khan, British Agent at Kabul, 6th May 1919, No. 314/96666/371/3990; From Khan Bahadur Hafiz Saifullah Khan, British Agent at Kabul to Major W.G. Neal, Deputy Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department, Simla, 7th May 1919, No. 314/96666/371/3990.

⁷¹ „Jest wątpliwe, by emir Amanullah faktycznie chciał wojny z Wielką Brytanią. Jest bardziej prawdopodobne, że w ogóle nie zastanawiał się nad konsekwencjami, a chciał jedynie stworzyć na pograniczu sytuację, która odwróciłaby uwagę jego poddanych niezadowolonych z jego planów modernizacyjnych. [...] Prawdopodobnie chciał także zadowolić swoje własne ego, udowadniając samemu sobie, że faktycznie jest niezależnym władcą i może działać jako niezależny władca”. E. O’Ballance, op. cit., s. 58. „Zdając sobie sprawę ze wzburzenia, jakie wywołał, Amanullah zdecydował się zjednoczyć naród poprzez ogłoszenie dżihadu”. P. Sykes, op. cit., s. 268–269.

⁷² The National Archives, London, Foreign Office F.O. 371, Russia 3990, papers 117772-193830, Telegram from the Chief Commissioner and Agent to the Governor-General in the North-West Frontier Province, Peshawar, to the Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department, Simla, 1st May 1919, No.1/93443/371/3990.

Na niekorzystnym obrazie tego afgańskiego władcy zaważył niewątpliwie osąd brytyjskiego posła w Kabul w latach 1922–1929 Francisa Humphrysa. Brytyjski poseł uważał Amanullaha za komediowego króla, głupka, który z dnia na dzień odrzucił całą przeszłość⁷³.

Kolejnym elementem, na który zwraca uwagę D. Walter, analizując konflikty kolonialne, jest kwestia skutków dla obu stron. Jego zdaniem, z definicji konflikty kolonialne toczyły się na peryferiach imperium, zaangażowanie środków po stronie metropolii było niewielkie, a społeczeństwo odczuwało je w niewielkim stopniu. Po drugiej stronie konflikt taki angażował większość sił i środków⁷⁴. I znowu w przypadku trzeciej wojny afgańsko-brytyjskiej owe „parametry” konfliktu kolonialnego nie zostały wypełnione. Sytuacja ta była pochodną specyficznego statusu Indii w Imperium Brytyjskim. Posiadłość tę traktowano jako „perłę w koronie”, a od 1858 roku brytyjski monarcha był jednocześnie cesarzą/cesarzową Indii, co sprawiało, że najpierw Kalkuta, a następnie New Delhi zyskiwało status metropolii. Kolejni wicekrólowie Indii, reprezentanci brytyjskiego monarchy, cieszyli się niemal nieograniczoną władzą i byli jednymi z najbardziej wpływowych ludzi, dysponującymi znacznymi siłami militarnymi⁷⁵. Nie da się więc odnieść tego elementu charakterystyki konfliktu kolonialnego do wojny afgańsko-brytyjskiej. Zarówno dla Londynu, jak i dla New Delhi nie był to konflikt peryferyjny, gdyż miał miejsce na pograniczu Indii, a więc na obszarze newralgicznym dla Brytyjczyków. Także wielkość zaangażowanych sił – niekoniecznie w bezpośrednie działania zbrojne – po brytyjskiej stronie świadczy, że nie był to ani konflikt peryferyjny, ani kolonialny. Dla Afgańczyków również nie oznaczał on zaangażowania całości sił środków – niektóre formacje afgańskie w ogóle nie wzięły udziału w walkach.

Podsumowując, można się pokusić o stwierdzenie, że trzecia wojna afgańsko-brytyjska nie była klasycznym konfliktem asymetrycznym ani klasycznym konfliktem kolonialnym. Można się w niej dopatrywać pewnych elementów konfliktu asymetrycznego, ale tylko niektórych. Nie był to także konflikt kolonialny między metropolią a peryferiami. Była to wojna, której wywołanie miało służyć osiągnięciu konkretnych celów i to nie militarnych, ale przede wszystkim politycznych. Udało się je zresztą zrealizować relatywnie niewielkim kosztem. 8 sierpnia 1919 roku podpisano traktat pokojowy w Rawalpindi. Między innymi likwidował on afgańskie przywileje w zakresie importu broni i amunicji przez terytorium Indii oraz rozwiewał nadzieje na przywrócenie kontroli emira nad afgańskimi plemionami po indyjskiej stronie linii Duranda⁷⁶. Sprawa samodzielności Afganistanu w zakresie prowadzenia

⁷³ L.B. Poullada, op. cit., s. 251–252.

⁷⁴ D. Walter, op. cit., s. 17–18.

⁷⁵ Więcej na ten temat zob. D. Judd, *The British Raj*, Hove 1987; S.M. Burke, *The British Raj in India. An Historical Review*, Karachi–Oxford 1995; A. Muldoon, *Empire, Politics and the Creation of the 1935 India Act. Last Act of the Raj*, Farnham 2009.

⁷⁶ Linia wyznaczona w 1893 r. w rezultacie rozmów prowadzonych przez Afgańczyków i Brytyjczyków kierowanych przez Mortimera Duranda (stąd nazwa). Wyznaczała ona strefy wpływów obu państw. Po uzyskaniu niepodległości przez Pakistan uznana przez ten kraj za granicę międzypaństwową, co jest nieustannie kwestionowane przez Afgańczyków. Źródło niesnasek między oboma państwami. Więcej na ten temat zob. A. Głogowski, *Pakistan, Afganistan. Trudne sąsiedztwo*, Kraków 2006;

polityki zagranicznej nie została zaś uregulowana w samym traktacie, ale znalazła się w liście dołączonym do traktatu⁷⁷. 22 listopada 1921 roku w Mussoouri podpisano afgańsko-brytyjski traktat o przyjaźni. W artykule 1 traktatu stwierdzano: „Rządy brytyjski i afgański szanują i nawzajem potwierdzają swoją suwerenność zarówno w sprawach polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej”⁷⁸. Tym samym Afganistan osiągnął to, co było celem trzeciej wojny afgańsko-brytyjskiej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

British Library

Oriental and India Office Collections: L/P&S/7/242; L/MIL/17/14/59.

National Archives

Air Ministry: AIR 5/1321.

Cabinet Office: CAB 6/4.

Foreign Office: FO 371/63630/371/3990; FO 371/91692/371/3990; FO 371/93443/371/3990; FO 371/96666/371/3990; FO 371/117073/371/3990; FO 371/174799/371/3991; FO 371/175920/371/3991.

War Office: WO 106/58; WO 161/82;

British Library, Londyn

India Office Records, L/P&S/7/242, L/MIL/17/14/59, *Third Afghan War, 1919. Official Account*.

National Army Museum

8110-41-84: Captain M.E.S. Laws, *Rifle Raiders of the North West Frontier*, mps, London b.d.

A. Głogowski, *Af-Pak. Znaczenie pogranicza pakistańsko-afgańskiego dla bezpieczeństwa regionalnego w latach 1947–2011*, Kraków 2012; J. Modrzejewska-Leśniewska, *Afgańsko-pakistański spór o Pusztonistan*, „Studia Polityczne” 2002, t. 13, s. 295–317.

⁷⁷ The National Archives, London, Foreign Office F.O. 371, Russia 3990, papers 117772-193830, Treaty of Peace between the illustrious British Government and the independent Afghan Government concluded at Rawal Pindi on the 8th August 1919, corresponding to the 11 Ziqad 1337 Hijra, No.117073/371/3990; Letter from Sir Hamilton Grant to Ali Ahmad, Afghan Peace Delegate, 8th August 1919 [w:] Treaty of Peace between the illustrious British Government and the independent Afghan Government concluded at Rawal Pindi on the 8th August 1919, corresponding to the 11 Ziqad 1337 Hijra, No.117073/371/3990.

⁷⁸ *Treaty between the British and Afghan Governments. Signed at Kabul, November 22, 1921*, Treaty Series No. 19 (1922), Cmd.1786, London 1922.

Źródła publikowane

- General Staff Army Headquarters, *Operations in Waziristan, 1919–1920*, Calcutta 1921.
- Government of India, *The Army in India and its Evolution*, Calcutta 1924.
- Niedermayer O., *In Weltkrieg vor Indiens Toren. Der Wüstenzug der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan*, Hamburg 1936.
- Niedermayer O., *Unter der Glutsonne Irans. Kriegserlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan*, Hamburg 1936.
- Operations in Waziristan, 1919–1920*, Compiled by the General Staff Army Headquarters, India, Delhi 1923.
- Papers Regarding Hostilities with Afghanistan*, t. XXXVII, London 1919, Cmd.324.
- Treaty between the British and Afghan Governments. Signed at Kabul, November 22, 1921*, Treaty Series, nr 19 (1922), Cmd.1786, London 1922.
- Villiers-Stuart J.P., *Letters of a Once Punjab Frontier Force Officer to His Nephew Giving His Ideas on Fighting on the North West Frontier and in Afghanistan*, London 1925.
- Wheeler S., *The Ameer Abdur Rahman*, Bliss 1895.

Opracowania

- Applegate M., *Preparing for Asymmetry. As Seen Through the Lens of Joint Vision 2020*, September 2001, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ssi/preparng.pdf> [dostęp: 15.08.2014].
- Arreguin-Toft I., *How the Weak Win Wars. The Theory of Asymmetric Conflict*, „International Security” 2001, t. 26.1, s. 93–128.
- Babachodzaev M.A., *Vooruzennye sily Afganistana i voennye preobrazovanija emira Abdurrahmana. Ocerki novoj istorii Afganistana*, Taskent 1966.
- Barthorp M., *Afghan Wars and the North-West Frontier, 1839–1947*, London 2002.
- Barton W., *India's North-West Frontier*, London 1939.
- Beckett I., *The Amateur Military Tradition* [w:] *The Oxford Illustrated History of the British Army*, ed. D. Chandler, Oxford–New York 1994, s. 385–398.
- Beckett I.F.W., *The Great War, 1914–1918*, Essex 2001.
- Brown J.M., *India* [w:] *The Oxford History of the British Empire*, vol. 4, eds. J.M. Brown, W.R. Louis, Oxford 1999, s. 421–446.
- Buffaloe D.L., *Defining Asymmetric Warfare*, A National Security Affairs Paper, Arlington 2006, https://www.ausa.org/SiteCollectionDocuments/ILW%20Web-ExclusivePubs/Land%20Warfare%20Papers/LWP_58.pdf [dostęp: 15.08.2014].
- Burke S.M., *The British Raj in India. An Historical Review*, Karachi–Oxford 1995.
- Draper A., *Amritsar. The Massacre that Ended the Raj*, London 1985.
- Dupree L., *Mahmud Tarzi. Forgotten Nationalist*, New York 1964.
- Farwell B., *Armies of the Raj. From the Mutiny to Independence, 1858–1947*, New York–London 1989.
- Fischerkeller M.P., *David versus Goliath. Cultural Judgments in Asymmetric Wars*, „Security Studies” 1998, t. 7.4, s. 1–43.
- Fletcher A., *Afghanistan. Highway of Conquest*, Westport Conn. 1982.
- Fraser-Tytler W.K., *Afghanistan. A Study of Political Developments in Central and Southern Asia*, London 1950.

- Gamilton A., *Afghanistan*, St. Petersburg 1908.
- Głogowski A., *Af-Pak. Znaczenie pogranicza pakistańskiego-afgańskiego dla bezpieczeństwa regionalnego w latach 1947–2011*, Kraków 2012.
- Głogowski A., *Pakistan, Afganistan. Trudne sąsiedztwo*, Kraków 2006.
- Gordon-Polonskaja L.R., *Vojna Afganistana za nezavisimost i ucastie v nej pogranicznych pustunskich plemen (1919–1921 gg.)* [w:] *Nezavisimyj Afganistan. 40 let nezavisimost. Sbornik statej*, Moskva 1958, s. 254–265.
- Government of India, *The Army in India and its Evolution*, Calcutta 1924.
- Gregorian V., *Mahmud Tarzi and Siraj-ul-Akhbar: Ideology of Nationalism and Modernization in Afghanistan*, „Middle East Journal” 1967, t. 21.3, s. 345–368.
- Gregorian V., *The Emergence of Modern Afghanistan. Politics of Reform and Modernization, 1880–1946*, Stanford 1969.
- Halley J., *The Kabul Raid*, „Aeroplane Monthly” 1979, t. 7.8, s. 437–442.
- Heathcote Th.A., *The Afghan Wars, 1839–1919*, London 1980.
- Holland R., *The British Empire and the Great War, 1914–1918* [w:] *The Oxford History of the British Empire*, t. 4, eds. J.M. Brown, Wm.R. Louis, Oxford 1999, s. 114–137.
- Hopkirk P., *On Secret Service East of Constantinople*, Oxford 1994.
- Horniman B.G., *British Administration and the Amritsar Massacre*, New Delhi 1984.
- Istorija voozuzennykh sil Afganistana, 1747–1977*, ed. J.V. Gankovskij, Moskva 1985.
- Jeffrey K., *The British Army and the Crisis of Empire*, Manchester 1984.
- Jones H.A., *The War in the Air. Being the Story of the Part Played in the Great War by the Royal Air Force*, London 1937.
- Judd D., *The British Raj*, Hove 1987.
- Kakar H.K., *Government and Society in Afghanistan. The Reign of Amir Abd al. Rahman Khan*, Austin–London 1979.
- Mack A.J.R., *Why Big Nations Lose Small Wars. The Politics of Asymmetric Conflict*, „World Politics” 1975, t. 37.2, s. 175–200.
- Masson V.M., Romodin V.A., *Istorija Afganistana, t. 2: Afganistan v novoe vremja*, Moskva 1965.
- Meigs M.C., *Unorthodox Thoughts about Asymmetric Warfare*, „Parameters” 2003, t. 33.2, s. 4–18, <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/03summer/meigs.pdf> [dostęp: 15.08.2014].
- Metz S., Johnson II D., *Asymmetry and U.S. Military Strategy. Definition, Background, and Strategic Concepts*, U.S. Army Strategic Studies Institute, January 2001.
- Modrzejewska-Leśniewska J., *Afgańsko-pakistański spór o Puszunistan*, „Studia Polityczne” 2002, t. 13, s. 295–317.
- Mohammad A., *Afghanistan. The War of Independence, 1919*, Kabul 1960.
- Molesworth G.N., *Afghanistan 1919. An Account of Operations in the Third Afghan War*, New York 1962.
- Moreman T.R., *The Army in India and the Development of Frontier Warfare, 1849–1947*, London–New York, 1998.
- Muldoon A., *Empire, Politics and the Creation of the 1935 India Act. Last Act of the Raj*, Farnham 2009.
- Münkler H., *Wojny naszych czasów*, tłum. K. Matuszek, Kraków 2004.
- O’Balance E., *Afghan Wars. Battles in a Hostile Land, 1839 to the Present*, London 2002.
- Pakenham Th., *The Boer War*, London 1998.
- Paul T.V., *Asymmetric Conflicts. War Initiation by Weaker Powers*, New York 1994.
- Piątkowski K., *Wojny nowego typu?*, „Polska w Europie” 2002, marzec, nr 1, s. 19–45.

- Poliscuk A.I., *Vooruzennye sily Afganistana v 1880–1918 gg.* [w:] *Istorija vooruzennykh sil Afganistana, 1747–1977*, ed. J.V. Gankovskij, Moskva 1985, s. 49–85.
- Poullada L.B., *Reforms and Rebellion in Afghanistan, 1919–1929. King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society*, Ithaca–London 1973.
- Raskolnikov F.F., *Afganistan i anglijskij ultimatum*, Moskva 1924.
- Robson B., *Crisis on the Frontier. The Third Afghan War and the Campaign in Waziristan, 1919–20*, Staplehurst 2004.
- Skeen A., *Passing it on. Short Talks on Tribal Fighting on the North-West Frontier of India*, Quetta 1978.
- Stewart Rh.T., *Fire in Afghanistan, 1914–1929. Faith, Hope and the British Empire*, Garden City 1973 .
- Sykes P., *History of Afghanistan*, London 1940.
- Szubrycht T., *Analiza podobieństw operacji militarnych innych niż wojna oraz działań pozwalających zminimalizować zagrożenia asymetryczne*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006, t. 164.1, s. 133–153.
- Tanner S., *Afghanistan. A Military History from Alexander the Great to the Fall of the Taliban*, New York 2002.
- The Amritsar Massacre, 1919. General Dyer in the Punjab 1919*, ed. T. Coates, London 2000.
- The Oxford Illustrated History of the British Army*, ed. D. Chandler, Oxford–New York 1994.
- Tinker H., *India in the First World War and After*, „Journal of Contemporary History” 1968, t. 3.4. s. 89–107.
- Trench Ch.Ch., *The Indian Army and the King's Enemies, 1900–1947*, London 1988.
- Walter D., *Symmetry and Asymmetry in Colonial Warfare ca. 1500–2000. The Uses of a Concept*, Oslo 2005.
- Wilber D. N., *Afghanistan. Its People, Its Society, Its Culture*, New Heaven 1962.
- Zagrozenia asymetryczne współczesnego świata*, red. S. Wojciechowski, R. Fiedler, Poznań 2009.